

Anna Stryjakowska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Polska

<https://orcid.org/0000-0001-9429-2849>

OBRAZ NEOTOTALITARNEJ ROSJI W POWIEŚCI КАДАВРЫ ALEKSIEJA POLARINOWA

THE IMAGE OF NEO-TOTALITARIAN RUSSIA
IN THE NOVEL КАДАВРЫ BY ALEXEI POLARINOV

The purpose of this article is to analyse the novel *Кадавры* by Aleksei Polarinov in terms of its references to contemporary Russia as a neo-totalitarian state. The author concludes that the titular “cadavers” (the bodies of children appearing under unclear circumstances) symbolize unprocessed collective traumas, either silenced or distorted by the authorities, as well as the self-destructive trajectory of political developments in Russia, which is passively accepted by society. The connection between the motif of collective trauma and the individual histories of the protagonists raises questions about the relationship between the fate of the individual and the collective they shape, as well as the possibility of detachment from the collective abyss.

Keywords: Russia, trauma, neo-totalitarianism, repression, censorship

ОБРАЗ НЕОТОТАЛИТАРНОЙ РОССИИ
В РОМАНЕ КАДАВРЫ АЛЕКСЕЯ ПОЛЯРИНОВА

Цель данной статьи – проанализировать роман *Кадавры* Алексея Поляринова с точки зрения содержащихся в нем отсылок к современной России как неототалитарному государству. Автор приходит к выводу, что заглавные кадавры (тела детей, появляющиеся при неизвестных обстоятельствах) отсылают к непроработанным коллективным травмам, замалчиваемым или

искажаемым властями, а также в целом к саморазрушительному направлению политической ситуации в России, пассивно одобряемому обществом. Связь мотива коллективной травмы с индивидуальной историей главных героев заставляет, в свою очередь, задуматься о соотношении судьбы отдельного человека и формируемого им общества и о возможности отделиться от коллективной бездны.

Ключевые слова: Россия, травма, неототалитаризм, репрессии, цензура

Silna władza centralna, kontrola społeczeństwa i podporządkowanie go dominującej ideologii to zjawiska głęboko zakorzenione w rosyjskiej tradycji politycznej, określające również obecny kształt systemu władzy w tym państwie. Od momentu powrotu Władimira Putina na fotel prezydencki w 2012 roku możemy obserwować stopniowe narastanie liczby aktów naruszania dotychczasowej niepisanej umowy społecznej zakładającej bierne poparcie ludności dla autorytarnej polityki władzy w zamian za możliwość swobodnego kształtowania życia prywatnego. Akty te są powodowane wyraźnym wzrostem liczby mechanizmów ograniczających swobody obywatelskie oraz propagowaniem przez władzę ideologii konserwatywnej. Gwałtowne zaostrenie tych tendencji wiąże się z pełnoskalową inwazją Rosji na Ukrainę i chęcią zaangażowania rosyjskiego społeczeństwa w poparcie dla zbrodniczych celów władzy.

Radykalizacja sytuacji sprawia, że eksperci coraz śmielej określają rosyjski system polityczny mianem totalitarnego lub przynajmniej zmierzającego w stronę totalitaryzmu¹. Za główny wyróżnik reżimów totalitarnych jest w tych rozpoznaniach uznawane dążenie do przejścia absolutnej kontroli nad każdym aspektem życia ludzi, co odróżnia reżimy od systemów autorytarnych, skupionych na monopolizacji władzy politycznej i nieingerujących w sposób zasadniczy w życie prywatne obywateli². Maria Domańska z Ośrodka Studiów Wschodnich w swoich analizach określa obecny model

¹ Adam Leszczyński, „Czy Rosja Putina to już państwo totalitarne, czy tylko dyktatura? SPRAWDZAMY”, *OKO.press*, 22 czerwca 2022, <https://oko.press/czy-rosja-putina-to-juz-panstwo-totalitarne-czy-tylko-dyktatura-sprawdzamy> (29.11.2024).

² Roman Tokarczyk, „Demokracja a dyktatura, autorytaryzm, totalitaryzm. Komparatystyka relacji czterech pojęć”, *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. 30 (2008), 25.

rządów w Rosji mianem neototalitaryzmu³, a za cezurę przyjmuje moment inwazji na Ukrainę. Głównymi cechami tego systemu, odróżniającymi go od panującego przed 2022 rokiem, są w opinii politolożki likwidacja pozorów pluralizmu w elicie władzy oraz próba mobilizacji społecznego poparcia dla wojny z Ukrainą za pomocą represji, cenzury i masowej indoktrynacji⁴. Domańska akcentuje wyraźną intensyfikację prześladowań politycznych, wymierzonych we wszelkie przejawy sprzeciwu wobec ataku na Ukrainę (w 2022 roku przyjęto ustawę o zakazie rozpowszechniania „fałszywych informacji” o siłach zbrojnych⁵), instrumentalne wykorzystanie prawa karnego (na przykład przepisów dotyczących ekstremizmu), a także rozszerzenie katalogu podmiotów uznanych za tzw. agentów zagranicznych i organizacje niepożądane wraz z zaostrzeniem polityki wobec nich.

Dążenie przez władzę do monopolu informacyjnego skutkuje zamknięciem lub drastycznym ograniczaniem działalności niezależnych mediów. Najbardziej wyrazistym przejawem zerwania społecznego konsensusu opartego na biernej akceptacji poczynań władzy jest, według analityczki, częściowa mobilizacja wojskowa. Chęć stłumienia ewentualnego oporu społecznego wobec poboru wyraża się w promowaniu służby w armii jako narzędzia awansu społecznego, szerzeniu kultu śmierci za ojczyznę i gloryfikacji przemocy. Reakcje

³ Maria Domańska, „Neototalitarny projekt Putina: sytuacja polityczna w Rosji”, *Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich*, nr 489, 17 lutego 2023, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-17/neototalitarny-projekt-putina-sytuacja-polityczna-w-rosji> (24.11.2024). Domańska nie motywuje użycia przedrostka „neo-”, wolno jednak podejrzewać, że wiąże się on z krytyką klasycznej definicji totalitaryzmu zaproponowanej przez Carla Joachim Friedricha i Zbigniewa Brzezińskiego, formułowaną przez politologów między innymi ze względu na pominięcie wewnętrznego zróżnicowania systemów totalitarnych i nieprzystawalność do dynamiki współczesnego świata. Zob. np. Roman Bäcker, Joanna Rak, „Challenging the Theoretical Framework of the Totalitarian Syndrome”, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, t. 43, nr 2 (2021), 7–17.

⁴ Domańska, „Neototalitarny projekt Putina”.

⁵ „Путин подписал закон о наказании за »фейки« о действиях российских военных”, *Meduza*, 4 марта 2022, <https://meduza.io/news/2022/03/04/putin-podpisal-zakon-o-nakazanii-za-feyki-o-deystviyah-rossiyskih-voennyh> (30.11.2024).

większości obywateli na zaostrenie kursu totalitarnego determinowane są ich bezsilnością, potrzebą wpisania się w dominujący dyskurs, strachem i chęcią skupienia się na codziennym przetrwaniu, a te postawy sprzyjają atomizacji społecznej⁶. Ustalenia Domańskiej oferujące wgląd w dynamikę rosyjskiego systemu politycznego traktuję jako punkt wyjścia analizy materiału literackiego.

Nakreślony przez analityczkę katalog wyróżników neototalitarnego reżimu warto w kontekście dalszych rozważań uzupełnić o objęcie cenzurą twórczości literackiej, która przez długi czas pozostawała w Federacji Rosyjskiej obszarem względnie dużej wolności. Głośnym wydarzeniem była nagonka na powieść *Lato w pionierskiej chuście* (*Лето в пионерском галстуке*, 2021) Jeleny Malisowej i Katieriny Silwanowej, skutkująca, poza nieintencjonalną promocją utworu, wycofaniem książki ze sprzedaży i wymuszoną emigracją autorek. Prawdopodobnie szum wokół powieści przyczynił się do wprowadzenia całkowitego zakazu propagowania tzw. nietradycyjnych relacji seksualnych, który staje się pretekstem do cenzurowania kolejnych książek. Rekomendacje nietransparentnej Rady Ekspertów, utworzonej przy Rosyjskim Związku Książki, doprowadziły do usunięcia ze sprzedaży powieści *Наследие* (2023, „Dziedzictwo”) Władimira Sorokina i kilku przekładów zagranicznych autorów. Jak podkreśla krytyczka literacka Galina Juzefowicz, podjęcie działań represyjnych wobec książek, a już nie wyłącznie pisarzy i ich pozaliterackich wypowiedzi, znamionuje nowy etap w historii rosyjskiej cenzury⁷. Można się spodziewać, że do kontrolowania literatury pięknej coraz częściej będą wykorzystywane również przepisy karne dotyczące ekstremizmu oraz „fałszywych informacji”.

W nakreślonych realiach neototalitarnej Rosji rozgrywa się akcja powieści *Кадавры* (2024, „Kadawery”) Aleksieja Polarinowa, która będzie przedmiotem refleksji w niniejszym artykule z perspektywy zawartych w książce odniesień do polityki władzy i postawy społeczeństwa. Polarinow, jeden z budzących ciekawość literackiej

⁶ Domańska, „Neototalitarny projekt Putina”.

⁷ Галина Юзефович, „Оружие слабых. Книжная цензура и практики сопротивления в современной России”, *Carnegie Politika*, 18 июля 2024, <https://storage.googleapis.com/crng/knizhnaya-cenzura.html> (24.11.2024).

publiczności rosyjskich prozaików pokolenia milenialsów, zdecydowanie negatywnie ocenia działania rządu – dlatego też 15 marca 2022 roku, czyli w czasie piątej fali emigracji, wyjechał do Tbilisi⁸. Choć już w 2020 roku pisarz rozpoczął pracę nad dziełem, zasadniczy wpływ na jego kształt miały konsekwencje pełnoskalowej napaści rosyjskiej na Ukrainę – 2022 rok stanowi ważną cezurę w rozwoju wydarzeń w świecie powieściowym. Warto zaznaczyć, że problem postępującej totalitaryzacji państwa rosyjskiego Polarinow podejmuje już w debiutanckim utworze *Центр тяжести* (2018, „Środek ciężkości”), w którym kreśli obraz władzy tłamszącej wszelką krytykę, wykorzystującej postęp technologiczny do inwigilacji obywateli, izolującej się od świata zewnętrznego i propagującej kult silnego przywódcy. W drugiej powieści – *Пуф* (2020, „Rafa”) – autor prowadzi z kolei bardziej uniwersalny namysł nad fenomenem despotycznej jednostki i mechanizmami ulegania jej wpływom.

Powieść *Кадавры* łączy w sobie cechy powieści drogi i dystopii, zasadnicza część akcji utworu osadzona jest w 2027 roku, narracja oferuje przy tym istotne punktowe wglądy w czasy wcześniejsze. Osią fabuły jest tajemnicze pojawienie się na terytorium Rosji tytułowych kadawerów – zastygłych w pionowej pozycji ciał martwych dzieci. Wszelkie próby zniszczenia ciał, oficjalnie określanych mianem letalnych anomalii („моральные аномалии”), skutkują wyrzutami soli, która pokrywa najbliższą okolicę. Główna bohaterka, emigrantka Dasza Silina, z ramienia instytutu badającego anomalie wybiera się na ekspedycję w rodzinne strony, na południe Rosji, w celu zebrania danych i przeprowadzenia wywiadów z mieszkańcami. W wyprawie jako kierowca towarzyszy Daszy jej brat, Matwiej, z którym łączą ją skomplikowane relacje, wynikające z nieprzepracowanych krzywd z przeszłości. Czytelnik śledzi indywidualne historie bohaterów na tle najnowszej historii kraju i panoramicznego obrazu rozmaitych reakcji na niepokojącą obecność kadawerów. Sytuacja

---

⁸ Początek piątej fali emigracji datuje się umownie na 2012 rok; pełnoskalowa agresja na Ukrainę i wewnętrzne implikacje tej agresji znacznie powiększyły liczebność tej społeczności. Rosyjskich emigrantów piątej fali cechuje wysoki poziom wykształcenia i polityczne motywy opuszczenia kraju. Zob. np. Tadeusz Klimowicz, „»Wyciągam ze spodni szerokich...«. Piąta Fala emigracji rosyjskiej (cz. 1)”, *Odra*, nr 11 (2023), 48.

społeczno-polityczna nakreślona jest nie tylko w zasadniczej części narracji, lecz także w szeregu wplecionych w nią – na zasadzie chwytu postmodernistycznego – fikcyjnych artykułów, fragmentów książek i dokumentów. Autor urozmaica świat przedstawiony dystopijnym wątkiem chińskiej ekspansji na terytorium Kaukazu Północnego (zostaje ono objęte wspólną rosyjsko-chińską jurysdykcją), dzięki której Dasza może realizować badania prawnie zakazane przez władze rosyjskie.

Interpretację powieści warto rozpocząć od pochylenia się nad centralną metaforą kadawerów. Słowo „kadawer”, pochodzące od łacińskiego *cadaver*, to archaiczne określenie trupa, używane dziś w kontekście badań anatomicznych i w medycynie sądowej⁹. W powieści Polarinowa ciała dzieci mogą symbolizować wszelkie nieprzepracowane na poziomie pamięci zbiorowej traumy i problemy, przemilczane lub zakłamywane przez decydentów, a także – na bardziej ogólnym poziomie – odnosić się do autodestrukcyjnego kierunku rozwoju sytuacji politycznej w Rosji. Wolno zatem w kadawerach upatrywać figurę winy, którą władze usiłują wyprzeć ze świadomości. Trafne będą też skojarzenia z Lacanowskim Realnym, którego nie da się ani pozbyć, ani w pełni oswoić¹⁰. Czas pojawienia się pierwszych anomalii – jesień 2000 roku – wywołuje asocjacje z początkami sprawowania rządów przez Putina. Miejsce pierwotnego występowania kadawerów (Kaukaz Północny), a także towarzysząca ich odkryciu atmosfera (reżim sytuacji nadzwyczajnej w Piatigorsku, zwiększenie liczebności służb obecnych w mieście, chaos informacyjny) uruchamiają skojarzenia z drugą wojną czeczeńską. Fakt, że powieściowe anomalie to ciała dzieci, można z kolei odnieść do ataku terrorystycznego na szkołę w Bieslanie. Polarinow niejednokrotnie zwracał w swoich wypowiedziach uwagę na potrzebę zbadania tragedii i naświetlenia jej w tekstach kultury¹¹.

⁹ „Cadaver”, *Medical dictionary*, <https://medicine.en-academic.com/1240/Cadaver> (21.11.2024).

¹⁰ Agata Bielik-Robson, „Słowo i trauma: czas, narracja, tożsamość”, *Teksty Druge*, nr 5 (2004), 28.

¹¹ Алексей Поляринов, „Почему важно говорить про Беслан? Алексей Поляринов – о трагедии и русской культуре”, *Афиша Daily*, 2 сентября 2019, <https://daily.afisha.ru/relationship/12869-pochemu-vazhno-govorit-pro-beslan-aleksey-polyarinov-o-tragedii-i-russkoy-kulture/> (30.11.2024).

W kontekście możliwych aluzji do najnowszej historii Rosji znamienne są ponadto słowa jednego z rozmówców Daszy, utrzymującego, że kadawery istniały już w latach 1991, 1993 oraz 1996 – te kluczowe w historii Rosji daty odsyłają do formujących wydarzeń, odpowiednio: tzw. puczu sierpniowego, kryzysu konstytucyjnego oraz początku drugiej kadencji Borysa Jelcyna, okupionej nieuczciwą kampanią i wzmocnieniem pozycji oligarchów¹². Wreszcie, zwraca uwagę fakt, iż powodem podjęcia przez Daszę ekspedycji badawczej jest obserwowane od 2022 roku wyjątkowe nasilenie się wyrzutów soli, zagrażające bezpieczeństwu państw ościennych – jest to czytelna aluzja do agresji rosyjskiej na Ukrainę i obaw związanych z dalszą eskalacją imperialistycznych roszczeń Kremla. W książce Polarinowa próżno wszelako szukać bezpośrednich odniesień do trwającego konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, nie pada również nazwisko Putina. Ową znaczącą nieobecność należy wiązać z faktem ukazania się dzieła w rosyjskim wydawnictwie Eksmo (w imprimie Inspiria); autorzy i wydawcy nie chcieli narażać się na odpowiedzialność karną za naruszenie rosyjskich przepisów dotyczących ekstremizmu i rozpowszechniania „fałszywych informacji” o działaniach armii.

Choć wieloznaczność symbolu soli w kulturze¹³ mogłaby skłaniać do rozmaitych interpretacji powieściowych wyrzutów tej substancji, w świetle ogólnej wymowy ideowej utworu zasadne będzie odwołanie się do negatywnych skojarzeń z solą. Jak zasygnalizowano, wyrzuty soli są karą za próby siłowego rozwiązania problemu kadawerów, prowadzą do wyjałowienia ziemi, a w konsekwencji do ograniczenia produkcji żywności. Z jednej z rozmów wynika, że jest ona reglamentowana (służą do tego kupony), a prześmiewcze graffiti przy wjeździe do Rostowa nad Donem głosi: „Хлеба нет, есть только соль”¹⁴. Region rostowski

¹² „30 lat Federacji Rosyjskiej. Rosja i jej najnowsza historia”, YouTube, OSW – Ośrodek Studiów Wschodnich, 25 stycznia 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=nSExHBMv7N8> (24.11.2024).

¹³ Władysław Kopaliński, *Słownik symboli* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2006), 400–402.

¹⁴ Алексей Поляринов, *Кадавры* (Москва: Inspiria, 2024), 65. Wszystkie cytaty z tej powieści pochodzą ze wskazanego wydania i będą opatrzone numerem strony podanym w nawiasie.

w wyniku zasolenia gleb określany jest już mianem „byłych czar-noziemów”. W takim rozwiązaniu fabularnym należy dopatrywać się aluzji do społecznych i ekonomicznych kosztów neototalitarnej polityki, a także – na bardziej abstrakcyjnym poziomie – wizerunku Rosji jako kraju jałowego, niezdolnego do zaproponowania pozytywnej wartości ani własnym obywatelom, ani światu. Zasadne będzie również zaakcentowanie konserwujących właściwości soli, w odniesieniu do powieści należy jednak mówić o konserwacji bezproduktywnego totalitarnego reżimu, zastygłego w przeszłości. Ku takiej interpretacji soli skłaniają również przemyślenia Daszy: „Россия была как будто законсервирована в собственном прошлом. То, что там, по ту сторону границы, казалось крахом, концом света, в России ощущалось как повседневность” (s. 144).

Jednym z kluczowych zagadnień problematyzowanych przez Polarinowa jest reakcja decydentów oraz ogółu ludności na problem kadawerów, odzwierciedlająca politykę rosyjskiego rządu i postawę społeczeństwa wobec jego działań. Obserwowane na przestrzeni 27 lat reakcje władzy na tajemnicze ciała odpowiadają dynamice ograniczania swobód demokratycznych w Rosji i manipulowania pamięcią zbiorową. Co prawda, bezpośrednio po ujawnieniu anomalii decydenci nie działają transparentnie, próbują bowiem najpierw ukryć przed ludźmi zjawisko, a następnie utrzymywać, że to rodzaj performance’u, wreszcie jednak przekupują obywateli pustymi obietnicami rekompensat. Owa bezradność nie prowadzi jednak na początku pierwszej dekady XXI wieku do nałożenia cenzury – władze uznają, że fenomen nie stanowi zagrożenia dla ludzi, pozwalają na ukonstytuowanie się Instytutu Badań nad Letalnymi Anomaliami i wydawanie przezeń publikacji naukowych, a nawet biorą pod uwagę apele uczonych wiążących wyrzuty soli z agresją wobec kadawerów, co skutkuje zakazaniem podobnych aktów wandalizmu.

Z czasem jednak swoboda badań i wypowiedzi zostaje ograniczona. Szczególnie dotkliwa eskalacja represji następuje w roku 2022, kiedy to prowadzenie badań nad kadawerami zostaje zabronione, Instytut staje się organizacją niepożądaną, kierująca nim Galina Rodczenko zostaje wpisana na listę agentów zagranicznych, a następnie w brutalny sposób zatrzymana i skazana na karę więzienia. Członkowie

Instytutu albo decydują się na emigrację, albo żyją w nieustannej obawie przed zatrzymaniem przez służby. Wydarzenia te oddają zaostrzenie się represji w Rosji w relatywnie swobodnych wcześniej obszarach. Postrzeganie kadawerów jako symbolu niewygodnych dla władzy wydarzeń z przeszłości skłania do interpretowania wątku Instytutu jako aluzji do prześladowań naukowców badających białe karty rosyjskiej historii, przede wszystkim zdelegalizowanego przez państwo stowarzyszenia Memoriał; zasadne będzie jednak utożsamienie powieściowych badaczy ze wszystkimi rosyjskimi naukowcami, których rzetelna praca nie wpisuje się w linię polityczną władzy.

Państwo angażuje się w ograniczanie swobód obywatelskich, ale jednocześnie pozostaje bierne w obliczu rzeczywistych problemów, w tym narastającej ekspansji chińskiej. Polarinow rysuje w danym kontekście komiczny obraz nieformalnego przesuwania przez Chińczyków granicy w głąb Rostowa, które nie spotyka się z oporem rosyjskich władz ze względu na lęk przed wszczynaniem konfliktu z zaprzyjaźnionym państwem oraz niechęć do oficjalnego uznania nowego przebiegu granicy. Opisaną sytuację można odczytywać jako aluzję do pogorszenia się negocjacyjnej pozycji Moskwy wobec Pekinu w obliczu załamania się wymiany handlowej z Zachodem¹⁵. Z ekspansją chińską wiąże się ponadto w powieści napływ niskiej jakości towarów, który ma zapewne rekompensować niedobór asortymentu rosyjskiej produkcji. Najwyrazistszą manifestację tego zjawiska stanowi niesmaczny chleb z syntetycznej mąki, ukazujący stopień bezradności władz rosyjskich, niezdolnych do zapewnienia ludności dostępu nawet do podstawowych towarów. Innym odzwierciedleniem demodernizacji jest postępująca degradacja przestrzeni miejskiej, którą zdominowały bazyry przypominające te z lat 90. ubiegłego wieku oraz patrole struktur siłowych.

Utrata kontroli nad Kaukazem Północnym jest w powieści wynikiem zwrócenia się przez Moskwę do chińskich władz o pomoc w stłumieniu separatystycznych dążeń regionu. Wątek interwencji

¹⁵ Hugo von Essen, „Future Scenarios of Russia-China Relations: Not Great, Not Terrible?”, *Stockholm Centre for Eastern European Studies*, September 25, 2024, <https://sceus.se/en/publications/future-scenarios-of-russia-china-relations-not-great-not-terrible/> (29.11.2024).

zbrojnej na tym terytorium, noszący znamiona historii alternatywnej, można odczytywać jako zabieg zastępczy w obliczu braku odniesień do inwazji rosyjskiej na Ukrainę. Na możliwość interpretacji tego epizodu jako swego rodzaju przeniesienia wskazuje sposób naświetlenia problemu cenzury. Czytelnik uzyskuje wgląd w historię konfliktu na Kaukazie dzięki załączonym fragmentom monografii Rusłana Dudijewa. Prototypem tej postaci jest niewątpliwie opozycyjny analityk Rusłan Lewijew, zaocznie aresztowany za swoje komentarze o napaści na Ukrainę. Obecnie Lewijew, podobnie jak Polarinow, przebywa na emigracji w Gruzji¹⁶. W książce powieściowego Dudijewa, wydanej w 2027 roku, niezwykle wymowne są komentarze „данные извлечены” zastępujące liczne usunięte fragmenty – jak wolno podejrzewać, nawiązują one do wszelkich niewygodnych dla władzy spostrzeżeń i „fałszywych informacji”, które ujawniały rzeczywisty przebieg wydarzeń podczas wojny z Ukrainą:

Тут бы [данные извлечены], но нет. Шел 2025 год, [данные извлечены]. [данные извлечены] не извлекать из [данные извлечены] вообще никаких уроков. В девяностые годы [данные извлечены] объявившую о независимости [данные извлечены] ее столицу, Грозный, [данные извлечены]. Стараясь пресечь любые [данные извлечены], российские власти на протяжении последних тридцати лет занимались [данные извлечены] (s. 165).

Wykreślenia były prawdopodobnie warunkiem ukazania się publikacji na terytorium Rosji. Ocenzurowanie tekstu Dudijewa przywodzi na myśl głośną sprawę biografii Piera Paola Pasoliniego autorstwa Roberta Carnera, która ze względu na zakaz tzw. propagandy LGBT została wydana w języku rosyjskim z zamazanymi czarnym kolorem fragmentami¹⁷.

Nasilenie się agresywnej polityki Moskwy w ostatnich latach znajduje w powieści swoje odzwierciedlenie również w ostatecznie podjętej

¹⁶ „Head of Conflict Intelligence Team Ruslan Leviev arrested in absentia under ‘fake news’ law,” *Novaya Gazeta Europe*, May 18, 2022, <https://novayagazeta.eu/articles/2022/05/18/head-of-conflict-intelligence-team-ruslan-leviev-arrested-in-absentia-under-fake-news-law-news> (29.11.2024).

¹⁷ Андрей Колесников, „Последнее высказывание Пазолини”, *Новая газета*, 2 сентября 2024, <https://novayagazeta.ru/articles/2024/09/02/poslednee-vyskazyvanie-pazolini> (30.11.2024).

decyzji o pozbyciu się kadawerów metodą siłową, nie bacząc na zagrożenie kolejnymi wyrzutami soli. Czytelnik poznaje częściowo utajniony raport z testowej eksplozji, w wyniku której grupa przeprowadzających eksperyment osób odniosła obrażenia, co jest ilustracją tego, iż władza rosyjska nie liczy się ze zdrowiem i z życiem ludzkim, a także ignoruje możliwe do przewidzenia pogorszenie się sytuacji w kraju w wyniku swoich agresywnych działań. Powieść zwieńczona jest sceną eksplozji jednego z ciał już w warunkach naturalnych, podczas akcji koordynowanej przez podejrzanych ludzi, najprawdopodobniej zatrudnionych w nieformalny sposób przez państwo. Tryb działania owej samozwańczej organizacji wywołuje skojarzenia z aktywnością Grupy Wagnera, której prywatny status pozwalał Moskwie na ukrywanie faktycznego stopnia zaangażowania sił rosyjskich w działania zbrojne poza granicami kraju¹⁸. Choć konsekwencje eksplozji nie są znane, wolno sądzić, iż przyniesie ona negatywne skutki, na czele z ofiarami ludzkimi. Wskazuje na to towarzyszące jej rozwiązanie graficzne w postaci strony zabarwionej na czarno, które zostało wcześniej użyte w powieści już dwa razy, a sygnalizowało rychłą śmierć i nieodwracalny uraz psychiczny jej świadków.

Niegotowość władzy do efektywnego i transparentnego pochylenia się nad niewygodnym problemem prowadzi do wytworzenia specyficznej nowomowy, naśladującej język kremłowskiej propagandy. Zaraz po odkryciu kadawery zostają przez władze określone mianem „specjalnego zjawiska przyrody” („специальное природное явление”), co przywołuje na myśl obsesyjne nazywanie ataku na Ukrainę mianem „specjalnej operacji wojskowej”. Innym eufemizmem, odzwierciedlającym początkową dezorientację władz, jest określenie „вопрос” lub „наш с вами вопрос”. Polarinow szydzi ponadto z obowiązku oznaczania statusu agenta zagranicznego, opatrując stosownym przypisem zarówno nazwiska rzeczywistych osób (na przykład Zemfiry), jak i fikcyjnych bohaterów (na przykład naukowców Rodczenko i Widicza). Obrazowanie absurdów systemu dopełnia opatrzonej jako materiał ekstremistyczny przepis

¹⁸ „Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, *Center for Strategic and International Studies*, September 21, 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state> (29.11.2024).

na polecaną na stypę sałatkę doprawioną solą kadawera. Ten element nie tylko wywołuje efekt komiczny, groteskowy, lecz także, poprzez odwołanie do uroczystości pogrzebowych, potęguje obraz Rosji jako przestrzeni spowitej tanatyczną aurą.

Dominującą reakcją powieściowego społeczeństwa na funkcjonowanie w sąsiedztwie martwych dzieci jest obojętność, co przywodzi na myśl akcentowaną przez Domańską pasywną adaptację większości Rosjan do stopniowego ograniczania swobód demokratycznych i pogarszania się warunków egzystencji. Pisarz odwołuje się do iluzorycznego przekonania o możliwości zachowania postawy apolitycznej, bezpiecznego dystansu: „Живые быстро усвоили правила сожительства с мертвецом: если его не трогать – ничего не будет; а лучше – от греха подальше – на него и не смотреть” (s. 125). Jedna z rozmówczyń Daszy, utożsamiając rok 2000 i pojawienie się kadawerów z pelżającym końcem świata, formułuje najbardziej bodaj wymowną diagnozę społecznej bierności i niemożności działania:

Но вот наступил двухтысячный и – ничего. Кто же знал тогда, что конец света еще как наступил, просто наступил он не в мире, а на территории отдельно взятой страны. И он продолжается до сих пор, происходит прямо у нас на глазах, расползается по соседним странам, а мы смотрим в другую сторону, делаем вид, что в целом все не так уж страшно, могло быть и хуже, просто потому что не знаем, что делать и как реагировать (s. 51).

Pisarz odwołuje się ponadto do szerzącej się wśród Rosjan autocenzury, wynikającej z obaw o własne bezpieczeństwo. Cytowana szczerza opinia respondentki należy do rzadkości; gdy główna bohaterka próbuje namówić ludzi do opowiedzenia o swoim doświadczeniu związanym z kadawerami, zwykle spotyka się z odmową. Z tym problemem zderzają się dziś niezależne ośrodki badawcze prowadzące badania ankietowe na temat stosunku Rosjan do wojny z Ukrainą¹⁹.

Próbę konfrontacji z fenomenem anomalii podejmują z kolei powieściowi pisarze i muzycy. Jednym ze stosowanych przez Polari-nowa zabiegów retardacyjnych jest przegląd fikcyjnych utworów

¹⁹ „Военная операция в Украине. 16 волна (7–12 ноября 2024)”, *Russian Field*, <https://russianfield.com/svo16> (29.11.2024).

wykorzystujących motyw kadawerów (wszystkie ukazały się przed granicznym 2022 rokiem); nawiązują one do twórczości Wiktora Pielewina, Dmitrija Bykowa, Władimira Sorokina, Mai Kuczerskiej, Jewgienii Niekrasowej, a także muzycznego duetu Aigel. Oto przykład: w utworze niejakiego Wiktora Pustoty pt. *Голосые или Пропущен* (to aluzja do twórczości Pielewina) występuje postać prezydenta zabiegającego o głosy kadawerów, w czym pomaga mu nieudolny pomocnik, wzorowany na Dmitriju Pieskowie. W utworze nawiązującym do twórczości Bykowa pojawia się sugestia, jakoby w powstawanie kadawerów byli zamieszani dziewiętnastowieczni pisarze. Ta zabawna metaliteracka gra z czytelnikiem nie tylko czyni nieco bardziej pogodną ogólnie ponurą atmosferę kaukaskiej podróży bohaterów, lecz także odzwierciedla bujność artystycznej recepcji zbiorowej traumy.

Niespełnioną twórczynią jest protagonistka powieści, pragnąca opisać codzienne życie zwyczajnych ludzi w nieswobodnym kraju. Nie chce ona przy tym wypowiadać się w tonie wyższości, jaki zauważa u niektórych swoich kolegów, mających tendencję do przedstawiania pozostałych w kraju Rosjan jako otumanionych propagandą barbarzyńców. Ten szczytny cel wydaje się jednak nieosiągalny. W unaczynionym napięciu między percypowaniem Rosji jako zwyczajnego kraju a dojmującą świadomością istniejących aberracji, wzmacnianą przez emigracyjny dystans, wolno dopatrywać się metakomentarza, ufundowanego prawdopodobnie na refleksjach samego autora.

Warto zasygnalizować, że katalog obrazowanych przez Polarinowa reakcji ludzi na zjawisko kadawerów wykracza poza bieżący kontekst polityczny, ilustruje bowiem uniwersalną potrzebę radzenia sobie z czymś nieznanym lub traumatycznym. Wokół kadawerów tworzą się liczne, zróżnicowane regionalnie, mity. Tajemnicze istoty przybierają w nich status podobny do statusu słowiańskich demonów, o których przychylność warto zabiegać. Zjawisko staje się też pożywką dla licznych teorii spiskowych, na przykład przekonania, że kadawery tak naprawdę nie istnieją, a cała sprawa jest jedynie prowokacją jakichś zainteresowanych zburzeniem krajowego ładu sił. Część ludzi widzi natomiast w kadawerach swoje zmarłe dzieci lub krewnych; to podejście doczekało się naukowego oglądu i zostało określone mianem syndromu przeniesionego żalu.

Jeszcze innym sposobem okiełznania wywołujących lęk kadawerów jest fizyczna agresja. Za jej szczególny przejaw należy uznać wbicie gwoździa w głowę dziecka – według wierzeń niektórych miałoby to przynieść psychiczną ulgę ludziom dotkniętym syndromem przeniesionego żalu; nietrudno dostrzec w tym motywie intertekstualny związek z powieścią *Теллурия* (2013, „Telluria”) Sorokina, w której wbijanie gwoździ również wydaje się wyrazem zamroczenia umysłowego, ignorującego możliwe konsekwencje w postaci autodestrukcji. Popularność wandalizmu można ponadto odczytywać jako komentarz do nasilającej się w społeczeństwie rosyjskim agresji, szczególnie tej dokonywanej przez powracających z wojny w Ukrainie żołnierzy²⁰. Tę interpretację legitymizują słowa Zacharycza (kolegi Matwieja) przekonanego, że „byli żołnierze” nie istnieją, a weterani pałają nieustanną żądzą walki. Co ciekawe, wokół siłowego rozwiązania problemu tworzy się parareligijny kult oparty na apokryfach opisujących żywot Samaela i ikonach tego rzekomego „świętego z młotkiem”. W tradycji żydowskiej Samael uznawany jest za anioła śmierci²¹, co przystaje do fatalnych konsekwencji niszczenia powieściowych ciał. Jak wolno sądzić, poprzez ukazanie wypaczonych interpretacji postaci Samaela Polarinow zwraca uwagę na problem odwrócenia wartości w rosyjskim dyskursie propagandowym, utożsamiającym śmiercionośną przemoc z zaprowadzeniem porządku.

Osobisty charakter ma wątek emigracji Daszy. Autor uwypukla problem odnalezienia się emigrantów w nowych realiach oraz mentalnego przepracowania kwestii zerwania więzi z ojczyzną. Pałące

²⁰ Marek Menkiszak, red., *Rosja po dwóch latach pełnoskalowej wojny. Krucha stabilność i narastająca agresywność*, [Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, nr 2/2024], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2024-02-23/rosja-po-dwoch-latach-pelnoskalowej-wojny> (29.11.2024).

²¹ Władysław Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury* (Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991), 1031. W tradycji gnostycznej Samael funkcjonuje natomiast jako ślepy, upośledzony demiurg (w przeciwieństwie do niepoznawalnego dobrego boga), twórca niedoskonałego, pełnego cierpienia świata materialnego, z którego nie ma wyjścia. Zob. np. Jean Daniélou, *Teologia judeo-chrześcijańska*, przeł. Stanisław Basista (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002), 95–96. Szczegółowa analiza powieści w optyce figury Samaela wykracza poza zakres niniejszego artykułu, warto wszelako zasygnalizować możliwość rozpatrzenia rozwiązania wątku Daszy w zarysowanym kontekście.

staje się wyzwaniem poszukiwania nowych fundamentów egzystencji. Dasza porównuje życie na emigracji do dryfowania po krze, które wbrew pierwotnym oczekiwaniom urasta do rangi zasady życiowej:

Первое время, как уехала, мне казалось, что я как будто на отколовшейся льдине, которую уносит все дальше от материка. Я старалась не паниковать: ничего, рано или поздно это пройдет, льдину прибьет к берегу и я обрету почву под ногами, смогу пустить корни, потрогать траву. Но прошел год, а потом два и три, а я все дрейфовала. Я, кажется, до сих пор дрейфую. Кажется, это чувство, что я на льдине и мне совершенно не на что опереться – оно теперь и есть мой дом (s. 220).

W sformułowanym przez protagonistkę katalogu emigracyjnych przykazań znalazły się wezwania, aby przestać opłakiwać poprzednie życie i zaakceptować niemożność powrotu do Rosji. Dasza łamie te zasady, co najsilniej ujawnia się w zakończeniu jej wątku. Mimo że ma ono otwarty charakter, narrator nie pozostawia wątpliwości co do faktu, że bohaterka nie jest gotowa zaakceptować stanu dryfowania, dlatego nie wyjedzie już z Rosji: „И еще поняла, что больше не хочет никуда ехать. Она хочет остаться, хочет земли под ногами, и именно сегодня” (s. 253). Polarinow pozostawia czytelnika w niepewności co do szczegółów losu Daszy – bohaterka mogła zostać zatrzymana (jak wskazuje cytata – za jej zgodą) przez tajemniczego mężczyznę, który śledził kobietę, mogła również popełnić samobójstwo.

Choć skupiłam się w niniejszym artykule na interpretacji kadawerów jako figuracji traumy zbiorowej, nie sposób pominąć również istotnego w powieści zagadnienia traumy indywidualnej, umiejętnie splecionego przez autora z namysłem nad pamięcią kolektywną. Dasza, choć jest naukowczynią, również okazuje się cierpieć na syndrom przeniesionego żalu, osadzonego w krzywdzie, której doświadczyła w dzieciństwie ze strony brata (brawura Matwieja doprowadziła do wypadku, w którym zginął kolega rodzeństwa, a Dasza została ranna), oraz w krzywdzie, którą sama wyrządziła w odwecie już jako osoba dorosła (bohaterka nie udzieliła pomocy ранней bratanicy, pozwalając jej umrzeć). Zarówno protagonistka, jak i jej brat noszą w sobie zatem ciężar nieprzepracowanej winy, o której nie są gotowi rozmawiać, a przez to zamykają się na możliwe wybaczenie i uzyskanie spokoju

psychicznego. Na zdolność bohaterów do radzenia sobie z traumą bez wątpienia miało wpływ dorastanie w dysfunkcyjnej rodzinie: przemoc ze strony ojca weterana (Polarinow sygnalizuje tu błędne koło traumy, której doświadczają uczestnicy kolejnych działań wojennych prowadzonych przez Rosję, a która wpływa na całe rodziny) i usprawiedliwianie jego zachowania przez matkę. W zachowaniu Daszy można zauważyć symptomy PTSD: niemożność odtworzenia w pamięci istotnych szczegółów stresującej sytuacji, nadmierną czujność, ataki paniki²². Protagonistka wyznaje w wiadomości do brata, że widzi czasem w twarzach kadawerów oblicze Nastii; podobnie Matwiejowi wydaje się w finale powieści, że dostrzega w martwej dziewczynce wizerunek 12-letniej Daszy. Kadawery stają się więc w nakreślonym kontekście również personifikacją pamięci indywidualnej. Polarinow, eksplorując znany już z jego poprzednich utworów temat traumy z przeszłości, wydaje się stawiać pytanie o możliwość zaistnienia przestrzeni wolnej od traumy, przerywania błędnego koła jej reprodukcji. Można odnieść wrażenie, że losy Daszy sugerują odpowiedź negatywną – ludzie o pokaleczonej psychice nie są w stanie osiągnąć spełnienia i zamiast odseparować się od kolektywnej rosyjskiej otchłani stapiają się z nią.

Przeprowadzona analiza obrazu współczesnej Rosji w powieści *Кадавры* wiedzie do wniosku, że Polarinow z wykorzystaniem elementów fantastyki, w tym dystopii i historii alternatywnej, twórczo przekształca realia neototalitarnego kraju, co ma nie tylko wymiar artystyczny, lecz także pragmatyczny, umożliwia bowiem obejście cenzury i dotarcie do rosyjskiego czytelnika. Jednocześnie nadal silny związek z namacalną rzeczywistością społeczno-polityczną czyni *Кадавры* jedną z pierwszych tak wnikliwych literackich reakcji na radykalizację polityki rosyjskiego rządu, pozwala też integrować krytycznie nastawionych do sytuacji w Rosji odbiorców wokół wspólnych wartości. Powiązanie motywu traumy kolektywnej z indywidualną historią bohaterów nadaje powieści również wydźwięk uniwersalny – ewokuje pytanie o relacje między losami jednostki a kształtowaną przez nią zbiorowością, a także o gotowość

²² Bogdan Zawadzki, Agnieszka Popiel, „Na rozstaju dróg: struktura objawów stresu pourazowego (PTSD) po DSM-5, a przed ICD-11”, *Nauka*, nr 4 (2014), 75–76.

do podjęcia wyzwania uratowania siebie w sytuacji, gdy naprawa państwa wydaje się niemożliwa.

BIBLIOGRAFIA

- „30 lat Federacji Rosyjskiej. Rosja i jej najnowsza historia”. *YouTube*, OSW – Ośrodek Studiów Wschodnich, 25 stycznia 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=nSExHBMv7N8> (24.11.2024).
- Bäcker, Roman, Joanna Rak. „Challenging the Theoretical Framework of the Totalitarian Syndrome”. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, t. 43, nr 2 (2021). 7–17. <https://doi.org/10.19195/2300-7249.43.2.1>.
- „Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”. *Center for Strategic and International Studies*, September 21, 2020. <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state> (29.11.2024).
- Bielik-Robson, Agata. „Słowo i trauma: czas, narracja, tożsamość”. *Teksty Drugie*, nr 5 (2004). 23–34.
- „Cadaver”. *Medical dictionary*. <https://medicine.en-academic.com/1240/Cadaver> (21.11.2024).
- Daniélou, Jean. *Teologia judeochrześcijańska*. Przeł. Stanisław Basista. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002.
- Domańska, Maria. „Neototalitarny projekt Putina: sytuacja polityczna w Rosji”. *Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich*, nr 489, 17 lutego 2023. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-17/neototalitarny-projekt-putina-sytuacja-polityczna-w-rosji> (24.11.2024).
- Essen, Hugo von. „Future Scenarios of Russia-China Relations: Not Great, Not Terrible?”. *Stockholm Centre for Eastern European Studies*, September 25, 2024. <https://sceus.se/en/publications/future-scenarios-of-russia-china-relations-not-great-not-terrible/> (29.11.2024).
- „Head of Conflict Intelligence Team Ruslan Leviev arrested in absentia under ‘fake news’ law”. *Novaya Gazeta Europe*, May 18, 2022. <https://novayagazeta.eu/articles/2022/05/18/head-of-conflict-intelligence-team-ruslan-leviev-arrested-in-absentia-under-fake-news-law-news> (29.11.2024).
- Klimowicz, Tadeusz. „»Wyciągam ze spodni szerokich...«. Piąta Fala emigracji rosyjskiej (cz. 1)”. *Odra*, nr 11 (2023). 42–49.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik symboli*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2006.
- Leszczyński, Adam. „Czy Rosja Putina to już państwo totalitarne, czy tylko dyktatura? SPRAWDZAMY”. *OKO.press*, 22 czerwca 2022. <https://oko.press/czy-rosja-putina-to-juz-panstwo-totalitarne-czy-tylko-dyktatura-sprawdzamy> (29.11.2024).

- Menkiszak, Marek, red. *Rosja po dwóch latach pełnoskalowej wojny. Krucha stabilność i narastająca agresywność*. [Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, nr 2/2024]. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2024-02-23/rosja-po-dwoch-latach-pelnoskalowej-wojny> (29.11.2024).
- Tokarczyk, Roman. „Demokracja a dyktatura, autorytaryzm, totalitaryzm. Komparatystyka relacji czterech pojęć”. *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. 30 (2008). 7–35.
- Zawadzki, Bogdan, Agnieszka Popiel. „Na rozstaju dróg: struktura objawów stresu pourazowego (PTSD) po DSM-5, a przed ICD-11”. *Nauka*, nr 4 (2014). 69–86.
- „Военная операция в Украине. 16 волна (7–12 ноября 2024)”. *Russian Field*. <https://russianfield.com/svo16> (29.11.2024).
- Колесников, Андрей. „Последнее высказывание Пазолини”. *Новая газета*, 2 сентября 2024. <https://novayagazeta.ru/articles/2024/09/02/poslednee-vyskazyvanie-pazolini> (30.11.2024).
- Поляринов, Алексей. *Кадавры*. Москва: Inspiria, 2024.
- Поляринов, Алексей. „Почему важно говорить про Беслан? Алексей Поляринов – о трагедии и русской культуре”. *Афиша Daily*, 2 сентября 2019. <https://daily.afisha.ru/relationship/12869-pochemu-vazhno-govorit-pro-beslan-aleksey-polyarinov-o-tragedii-i-russkoy-kulture/> (30.11.2024).
- „Путин подписал закон о наказании за «фейки» о действиях российских военных”. *Meduza*, 4 марта 2022. <https://meduza.io/news/2022/03/04/putin-podpisal-zakon-o-nakazanii-za-feyki-o-deystviyah-rossiyskih-voennyh> (30.11.2024).
- Юзефович, Галина. „Оружие слабых. Книжная цензура и практики сопротивления в современной России”. *Carnegie Politika*, 18 июля 2024. <https://storage.googleapis.com/crng/knizhnaya-cenzura.html> (24.11.2024).

Anna Stryjakowska – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskich Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania i badania naukowe: najnowsza proza rosyjska młodego pokolenia, twórczość Władimira Sorokina, nowe trendy w literaturoznawstwie. Najważniejsze publikacje: *Ponowoczesna tożsamość „Europy Wschodniej” w wybranych utworach Wiktora Jerofiejewa i Andrzeja Stasiuka* (Poznań 2015), *Podmiotowość postironiczna w powieści „Центр тяжести” Aleksieja Polarinowa* (w: *Między metafikcją a non-fiction. Podmiotowość w literaturze rosyjskiej końca XX–początku XXI wieku*, red. Grzegorz Czerwiński, Ewa Pańkowska, Białystok 2020), *Powieść „В Советском Союзе не было аддерала” Olgi Breininger z perspektywy autofikcji* („Przegląd Rusycystyczny” 2020, nr 3).

Kontakt: anna.stryjakowska@amu.edu.pl